

Тема: Інституціональні основи діяльності домашніх господарств

- 1.** Поняття домашнього господарства в інституціональній теорії.
- 2.** Роль рутини у функціонуванні домашнього господарства.
- 3.** Домогосподарство в економічній системі. Типи домашніх господарств.

1. Поняття домашнього господарства в інституціональній теорії

Ринкова економіка не може існувати без домогосподарств, які діють "всередині" ринку, виступають його базовими одиницями та активними агентами ринкових відносин. А масштабні системні трансформації, багатоаспектність ринкових відносин і плюралізм форм власності сприяють зростанню ролі домашніх господарств в економічному розвитку. Звичайно, така ситуація вимагає вивчення їхньої економічної поведінки, врахування інтересів і потенціалу під час формування державної економічної політики.

Як свідчить аналіз наукових джерел [59], чіткого усталеного підходу до визначення сутності домашніх господарств поки не склалось. Однією з причин такої термінологічної "невизначеності", на думку авторів, є міждисциплінарність поняття, що вивчається соціологами, психологами, філософами, демографами, мікро- й макроекономістами. Останнім часом особливого значення набуває інституціональне трактування економічної природи, сутності та ролі домашніх господарств.

У найбільш широкому сенсі, економісти розглядають домогосподарства як господарські одиниці, що володіють специфічними економічними ресурсами і виявляють певні види економічної активності. Вони беруть участь у відтворенні людського капіталу, а також у створенні благ: благ для суспільства та особливих благ, які призначені для внутрішнього неекономічного споживання. Це

господарські одиниці, що максимізують свій добробут у рамках двох основних обмежень – грошового бюджету і бюджету часу.

З позицій системного підходу економісти під домогосподарством розуміють цілісну систему, яка характеризується власною внутрішньою структурою і взаємовідносинами із зовнішнім середовищем.

Воно поєднує в собі такі риси: добровільність, відносну відокремленість, але за наявності спільної мети діяльності, місця проживання та спільного (повного або часткового) використання бюджету. Воно охоплює основні види економічної діяльності, може реалізовувати права власності на наявні ресурси, а також вирішувати проблеми відтворення населення, формування та виховання індивіда. Домогосподарство побудоване на принципах взаємодовіри, взаємодопомоги та співробітництва.

Таким чином, *домогосподарство* – це господарство групи людей, об'єднаних загальними цілями, місцем проживання, бюджетом і зазвичай сімейно-родинними зв'язками. Воно може складатись із однієї особи. На відміну від домогосподарства, *родина* – це соціально санкціоноване і відносно постійне об'єднання людей, які пов'язані родинними зв'язками, зазвичай (але необов'язково) проживають під однією крівлею й необов'язково мають спільний бюджет. Родина не може складатись із однієї особи. Слід нагадати про необхідність розрізняти економічну сутність понять "родина" й "домогосподарство" та усвідомлювати їхні функції.

На рис. 1 наведена спрощена схема, яка відображає функції родини та домогосподарства.

Як свідчить аналіз рис. 1, однією з головних функцій домогосподарства є відтворення та збереження людського капіталу. Під людським капіталом розуміють сукупність знань, практичних навичок і трудових зусиль людини, тому його роль під час переходу до інформаційної економіки суттєво зростає.

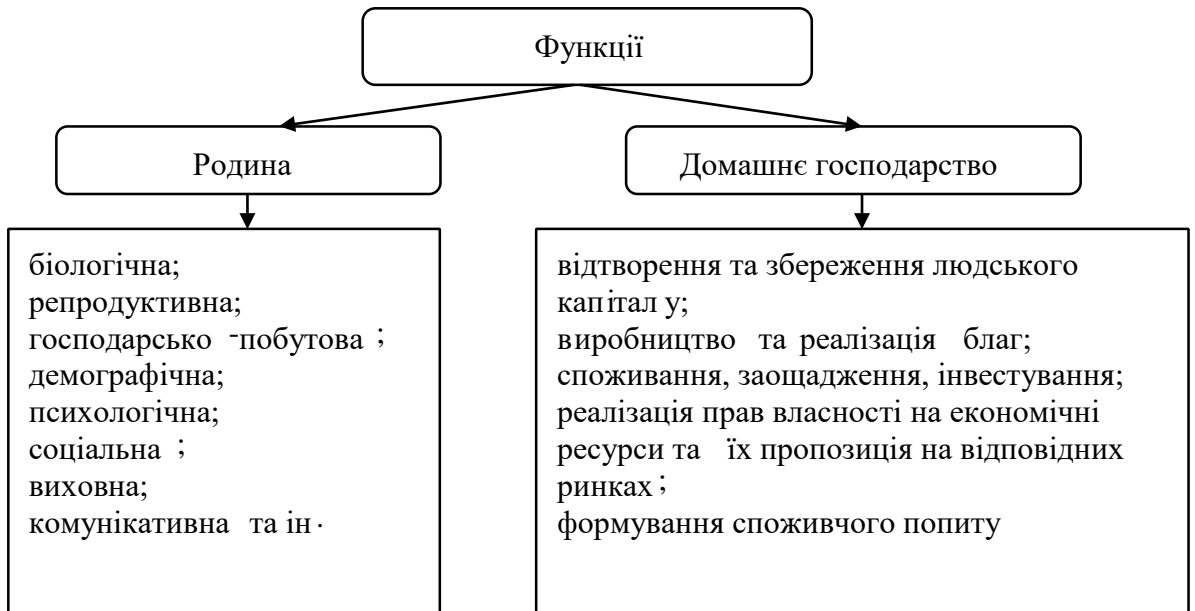

Рис. 1. Функції родини й домогосподарства

Діяльність домашнього господарства з формування людського капіталу наведена на рис. 2.

Рис. 2. Діяльність домашнього господарства з формування людського капіталу [7, с. 376]

Представники неокласичної економічної теорії проводили чітке розмежування між сферою виробництва, у якій діяли фірми, і сферою споживання, у якій діяли домашні господарства. Перші, на їхню думку, були

орієнтовані на одержання прибутку, останні – максимізували корисність. Виходячи з чого, неокласики послідовно відстоювали положення про методологічний індивідуалізм, максимізацію корисності та раціональний вибір учасників домогосподарства поза зв'язком із владними відносинами (тобто не сприймали домогосподарство як організацію). На відміну від неокласиків, представники інституціональної теорії вважали домашні господарства особливими організаціями, відмінними від інших (фірм та держави), й розглядали їх інституціональні взаємодії.

Отже, з інституціональних позицій, *домашнє господарство* – це організація. З одного боку, вона побудована на основі владних відносин, що мають простий та персоніфікований характер (права контролю над спільною економічною діяльністю передаються одному із членів – "главі родини", а з іншого – за своїми характеристиками вона наближається до контракту про найм з чітко визначеними правами та обов'язками її членів.

Теза про владні відносини, що складають основу домашнього господарства, на думку А. Ткача, потребує роз'яснення. З одного боку, функціонування домашнього господарства припускає передачу права контролю над діями дітей батькам, замість чого дітям гарантуються турбота і забезпечення їхніх інтересів. З іншого боку – контроль над формуванням і витратами сімейного бюджету концентрується у одного із членів домогосподарства, який діє в інтересах усіх членів родини і забезпечує їм вищий рівень добробуту, чим вони могли б досягти окремо. Тоді рішення про спільне ведення домашнього господарства з контрактних позицій ґрунтується не стільки на згоді про певний рівень добробуту, скільки на прагненні до максимізації останнього.

Відповідно до роботи [9], вибір супутника життя і ухвалення рішення про народження дітей становлять лише окремі випадки споживчого вибору за допомогою висновку контракту про продаж. Утім, такий перебіг розміркувань віддаляє від домашнього господарства як такого, оскільки допускає відмову його членів від режиму спільної власності й від формування спільного бюджету. На думку авторів, щоб запобігти суперечностям, доцільно розглядати домогосподарство як особливий випадок владних відносин – тобто організацію.

Слід зауважити, що інституціоналісти розглядають домашні господарства не тільки як організації, але і як інститути суспільства. На їхню думку, *інститут домашнього господарства* – це неформальний соціально-економічний інститут.

Масштаби діяльності цього інституту формально не унормовані, а регулюються здебільш звичаями та традиціями, прийнятими у суспільстві. У наслідок чого: засоби та методи здійснення домашнього господарювання залишаються неврегульованими нормативними приписами, а саме домогосподарство – залишається зоною неформальних соціально-економічних відносин (неформальної зайнятості, неформальних трудових відносин і неформального обміну).

Одним із вагомих аргументів на користь тези про неформальний характер відносин у сфері домогосподарства, на думку А. Ткача, є щільне переплетіння проявів неформального обміну – родинного, сусідського, дружнього, етнічного. Причому неформальний обмін у домашньому господарстві, на думку вченого, має нееквівалентний і негрошовий характер (тобто гроші в ньому відіграють другорядну роль).

За відсутності формальної реєстрації, малі сімейні підприємства не обмежують себе рамками законодавства і не сплачують податки. У ході цього вони вдаються до проявів активності у різних сегментах неформальної зайнятості. Наприклад, можлива ситуація, коли в одному випадку їхня господарська діяльність укладається в правові норми, у другому – охоплює тільки "напівлегальні" види діяльності (використання зон протиріччя в законодавстві), а у третьому – має на увазі позалегальну кримінальну діяльність. Причому на практиці ці відмінності між сегментами інтенсивно перемішані й майже невловимі для аналітиків.

Зазначена неформальна специфіка домогосподарств, на думку Радаєва В. В., проявляється і через їхню соціальну структуру. Вона може бути зумовлена двома групами факторів: його соціально-демографічною складовою (кількість членів, їх стать, вік, відсоток працівників у загальному складі) і соціокультурною складовою (освіта, класова належність, широта і щільність соціальних зв'язків, специфіка норм і звичаїв). Ці складові, з одного боку, визначають, рівень і

структуру запитів, а з іншого – трудові можливості домашнього господарства [67].

На думку Попова М. І., інститут домашнього господарства можна подати як сукупність осіб, що мають родинні зв'язки й не мають їх, об'єднаних на основі погодженого використання норм, правил і вимог, які визначають бюджет, місце проживання, спільно розв'язувані завдання й виконувані роботи, що в підсумку дозволяє знижувати трансакційні витрати всіх осіб, що входять до його складу [65, с. 92].

На думку Станкевича Ю. Ю., домашнє господарство, як суб'єкт ринкової економічної системи, постійно взаємодіє з економічними організаціями. На думку дослідника, основою цих зв'язків є: еквівалентність, співробітництво, визначеність, прозорість, узгодженість та координація дій.

Крім того, різноманітні прояви економічної активності домогосподарств свідчать про їх інституціональну гнучкість і стійкість. Прийнято вважати, що саме завдяки цьому домогосподарствам вдається зберігати свої структурні властивості навіть у несприятливі для розвитку періоди, здійснювати соціально-економічні модифікації під час системних трансформацій [70].

Узагальнюючи інституціональні основи діяльності домашнього господарства, слід визначити його **характерні риси:**

Добровільне об'єднання людей, які здебільшого перебувають у родинних відносинах та об'єднані не тільки спільним бюджетом і цілями діяльності, але й місцем проживання.

Виступає не тільки головним постачальником фінансових ресурсів до бюджету сім'ї, але й вирішує проблеми відтворення населення та розвитку індивіда, особистості в межах власної сім'ї, тим самим суттєво впливає на розвиток соціальної складової суспільства.

Обов'язковий економічний суб'єкт ринкового господарства, який забезпечує виконання цілої низки функцій, неодмінно впливає не тільки на добробут та процвітання національної економіки, але й на морально-духовне становище населення.

Побудоване на принципах взаємодовіри взаємодопомоги, співробітництва, навчання та передачі досвіду майбутнім поколінням

Є суб'єктом контрактних відносин з приводу активів різного рівня специфічності; може вільно розпоряджатися ресурсами за допомогою реалізації права власності на них (грошові, трудові, майнові та ін.)

Включене до всіх відтворювальних фаз; охоплює всі види економічної діяльності, яка може мати як натуральний, так і товарний характер

Оптимальна взаємодія з державою та іншими організаціями сприяє формуванню виробничого та економічного потенціалу, визначає темпи економічного зростання й результати реформ

2. Роль рутини у функціонуванні домашнього господарства

Під час розгляду інституціональних аспектів діяльності організацій, автори встановили, що рутини відіграють важливу, але не головну роль у функціонуванні фірм, а саме – сприяють зниженню фірмових трансакційних витрат (інформаційних, витрат попередження опортунізму та моніторингу).

Результати діяльності домогосподарств, на відміну від фірм, дуже залежать від рутин. І причина цього криється не тільки в економії на трансакційних витратах. Значення рутин у діяльності домашніх господарств можна аргументувати таким чином: по-перше, всі взаємини у межах домашнього господарства локалізовані, по-друге, вони легко піддаються контролю, і, по-третє, в домогосподарстві завжди існує можливість застосування соціальних санкцій.

Отже, діяльність домогосподарств має переважно *рутинний характер*. Будь-яка людина має потребу у створенні навколо себе передбачуваного середовища. Вона діє на ринку або у сфері цивільної угоди, постійно піддається стресам обставин, які постійно змінюються

(йдеться як про ринкову кон'юнктуру, так і про політичну нестабільність). У цьому випадку створення родини і/або домогосподарства (з їх рутинами) забезпечує індивідові можливість захисту від впливів мінливого середовища, робить його життя передбачуваним, а отже, більш комфортним. "Звичайне

повсякденне життя, з корекцією на контекст та на індивідуальні якості людини, – на думку А. Олійника, – розгортається саме в рамках рутин, які забезпечують передбачуваність та автономію дій".

Вважають, що норма довіри виникає саме в межах захищеного рутинною простору. Е. Гідденс пов'язує виникнення у дитини довіри до навколишнього середовища з діями батьків, які піклуються про неї, створюючи "захищений простір", у якому дитина відчуває себе комфортно. У цьому просторі дитина здатна повністю контролювати свої дії, тоді як зовнішні фактори не впливають на них.

Коли навколо людини діють безліч правил гри (угод: ринкових, індустріальних, цивільних тощо), у неї виникає потреба в існуванні сфери, де вона могла би залишатися самою собою. Іншими словами, у індивіда "існує потреба створювати для себе таке середовище повсякденного життя, в якому його зв'язки і спілкування з іншими людьми та природою сприяють досягненню й збереженню його особистої ідентичності". Ця потреба може реалізуватися завдяки розмежуванню сфер приватного та публічного життя. Сфера приватного життя (до якої належать родина та домашнє господарство) відмежовується від сфери публічного життя завдяки легальним гарантіям невтручання в приватне життя й рутинами. Саме рутини, які створюються індивідом під свої власні потреби, окреслюють його простір комфорту, де він залишається самим собою.

Цікаво, що місце, яке займає в родині та домашньому господарстві рутина, можливо, пояснює пануюче в українському суспільстві розуміння родини як "захисного бар'єра". Так, більшість наших співвітчизників обирають як основну асоціацію з родиною варіант "мій будинок – моя фортеця". Результати соціологічних опитувань підтверджують дану тезу: найбільша кількість респондентів (33 % від їхньої загальної кількості) обрали саме цей варіант у процесі відповіді на запитання: "Що значить для вас родина?", ще 19 % зупинилися на варіанті: "Місце, де можна вкритися від чужих".

За умов радикальних змін, що відбуваються у соціумі, особливого значення набувають: передбачуваність і підконтрольність взаємин у межах родини, а головне – її захисна функція. Саме цими чинниками дослідники

пояснюють надзвичайно високий рівень довіри до інституту родини і в сучасному українському суспільстві. На першому місці серед інститутів, що викликають довіру, наші співвітчизники називають родину (71 % респондентів), на другому – коло друзів (45 %), і тільки на третій позиції йде перший з деперсоніфікованих інститутів – церква (24 %) [7, с. 279]. Високий рівень довіри до родини, на думку А. Олійника, можна пояснити тим, що передбачуваність і підконтрольність ситуації досяжні лише в рамках сімейних рутин, вони не поширюються за межі сімейнородинних зв'язків.

Нарешті, рутини потрібні для економії уваги як обмеженого ресурсу. Вони дозволяють людині сконцентруватися на найбільш важливих аспектах її повсякденної діяльності. Доречною у цьому контексті стає теза "скоріше увага, а не інформація є рідкісним ресурсом". Оскільки рутина належить до сфери несвідомого, точніше, *позасвідомого*, акценти в аналізі рутин слід перенести на їхній зв'язок з *установками*, що перебувають на рівні свідомості, що передують розвитку психіки.

Отже, існування рутин створює реальні передумови для економії індивідом таких найважливіших для соціальної діяльності ресурсів, як увага та інформація. Це, у свою чергу, дозволяє індивідові заміщувати увагу установками й концентруватися на найважливіших для нього подіях. Слід зазначити, що саме з перетворенням частини норм, які регулюють повсякденне життя індивідів, пов'язане ще одне пояснення "ефекту історичної обумовленості розвитку".

Спроби революційної зміни інститутів зіштовхуються з необхідністю перегляду великої кількості рутин. А з огляду на те, що обмеженість когнітивних здатностей не дозволяє людині одночасно переглядати всі рутини, вона обмежується лише деякими, що потребують найневідкладнішого перегляду під тиском обставин. Звідси затримки в реакції домашніх господарств на інституціональні реформи, що відбуваються, – вони просто не встигають реагувати, що і надає зміні інститутів інерційний характер.

3. Домогосподарство в економічній системі. Типи домашніх господарств

Функції та характер домашнього господарства, а також соціальний портрет його учасників модифікуються залежно від характеру формально організованого економічного середовища.

Аналіз ролі рутин у функціонуванні домашнього господарства допомагає припустити обумовленість його структури особливостями інституціонального середовища, в якому воно діє. Дійсно, домашнє господарство захищає індивіда від невизначеності зовнішнього середовища, від норм, що нав'язуються йому, і правил гри, від зайвої уваги до повсякденних проблем. Отже, характеристики інституціонального середовища (ступінь невизначеності, співвідношення формальних і неформальних норм, швидкість змін, що відбуваються) суттєво впливають на структуру домашнього господарства. Інакше кажучи, не існує універсальної моделі домашнього господарства, як не існує універсальної моделі фірми або держави.

У зв'язку з цим варто спробувати описати три ідеальних типи домашнього господарства: домогосподарства, що діє в умовах панування інституту ринку; домогосподарства, що діє в умовах панування інституту командної економіки, та домогосподарства, що діє в умовах трансформаційного періоду.

Домашнє господарство в командній економіці. Відтворення людського капіталу в командній економіці зіштовхується з цілою низкою проблем. Незважаючи на стабільний характер зовнішнього середовища, повсякденне життя домашнього господарства ускладнюється дефіцитом споживчих товарів і послуг. Домашнє господарство зіштовхується з необхідністю перетворювати рутинну в іншій ситуації процедуру покупки продуктів або одягу в процес, що займає багато часу, сил та психічних емоцій. Крім того, держава надає лише мінімальні гарантії захисту приватної сфери, залишаючи за собою право втручатися в неї у разі виникнення необхідності. Взагалі навряд чи можна говорити про існування захищеної державою сфери приватного життя в межах командної економіки. Звідси особливо інтенсивна потреба в експансії родини та

домашнього господарства – тільки ці організації здатні захистити особистий простір індивіда.

За таких умов, структура домашнього господарства та його господарських зв'язків пояснюється процесом створення "особистих зв'язків", що функціонували за принципом взаємних послуг ("ти – мені, я – тобі").

Домашнє господарство в економіці дефіциту виникає в результаті об'єднання найбільш специфічних ресурсів. Такими ресурсами були не самі дефіцитні товари і послуги, а "послуги доступу" до них. Адже для надання послуг доступу не потрібні були ніякі власні кошти. Пріоритетним доступом до дефіцитних товарів і ресурсів володіли працівники партійно-державного апарату (члени "номенклатури"), працівники торгівлі, працівники транспорту, а також категорії, що часто робили поїздки за кордон: артисти, спортсмени, дипломати, мешканці окремих регіонів і міст (на основі "прописки").

Економічне обґрунтування формування домашнього господарства в економіці дефіциту полягало в розширенні на його основі доступу до дефіцитних товарів і ресурсів. Те ж саме правильне і відносно структури господарських зв'язків домашнього господарства – друзі та знайомі часто підбиралися за принципом їх потенційної "корисності" в забезпеченні доступу до дефіциту. Важливість друзів була прямо пропорційна ступеню недоступності товарів і послуг і обернено пропорційна важливості грошей в одержанні дефіциту.

Існування відмінностей у доступі до специфічного ресурсу залежно від місця в партійно-державній ієрархії обумовило особливий тип взаємин домашнього господарства та держави. Незважаючи на те, що бюджетне обмеження домашнього господарства порівняно з бюджетним обмеженням "командного підприємства" значно жорсткіше, варто враховувати одержувані домогосподарством від держави "рентні доходи" як у грошовій (соціальні трансферти), так і в негрошовій (престиж, пріоритетний доступ до дефіциту) формах. Високий ступінь залежності домашнього господарства від держави дозволяє охарактеризувати командну економіку як *етакратичну* систему: чим ближче перебуває та чи інша соціальна група до благ державної влади та каналів розподілу державних ресурсів, тим вище її економічний і соціальний стан. Тому

членів домашнього господарства цікавили, насамперед, ті напрями державної політики, які дозволяли їм одержувати ренту на основі положення в партійно-державній ієрархії: пенсійна, житлово-комунальна політика, політика соціального забезпечення, політика у сфері освіти тощо.

Домашнє господарство в ринковій економіці. Інститут ринку рятує домашнє господарство від втрат часу, пов'язаних із пошуком дефіцитних товарів і послуг та стоянням у черзі за ними (коли процес покупки перетворюється в рутину). Наприклад, вечір п'ятниці і ранок суботи у Франції характеризуються напливом покупців у супермаркетах – у ці дні люди традиційно роблять закупівлі, яких повинно вистачити на вихідні та на весь наступний тиждень. На що ж використовується увага, яка вивільняється в результаті перетворення покупки в рутину? По-перше, на оптимізацію самої споживчої поведінки. Якщо в командній економіці важливо купити те, що можна купити (дістати), то в ринковій – важливо купити те, що забезпечує максимум корисності під час споживання на основі кращого співвідношення якості та ціни. Оптимізація споживання ускладнюється спробами виробників регулювати попит за допомогою реклами. За таких умов, реклама постійно формує нові потреби, перешкоджаючи остаточному перетворенню процесу покупки в рутину.

По-друге, постійного контролю вимагає участь домашнього господарства на ринку праці, що є для нього основним джерелом доходів. Якщо динаміка рентних доходів не вимагає постійного контролю, то цього ж не можна сказати про кон'юнктуру ринку праці. Домашнє господарство прагне найбільш вигідним чином продати на ринку праці накопичений ним людський капітал, вибираючи між альтернативними варіантами зайнятості на ринку праці, веденням домашнього господарства та дозвіллям. Чим вище ступінь специфічності людського капіталу, яким володіють члени домашнього господарства, тим вигідніше їм займатися не веденням домашнього господарства, а продавати його на ринку. З іншого боку, чим менш специфічним є людський капітал, тим більш обґрунтованим є для його власника (за інших рівних умов) обмежитися працею з ведення домашнього господарства. Отже, оптимізація зайнятості відбувається в межах домашнього господарства, а не його окремих членів. Слід зауважити, що

такий потрібний вибір домашнього господарства пояснює його оптимальні розміри за аналогією з оптимальними розмірами фірми стосовно ринку. Наприклад, рішення "купувати" вечерю (іти в ресторан) або "готувати самим" залежить від ступеня специфічності людського капіталу, який має в розпорядженні домашнє господарство.

Переміщення на ринок основних джерел доходів домогосподарства обумовлює його мінімальну залежність від держави. Діяльність держави цікавить домашнє господарство лише тією мірою, в якій держава виступає як гарант угод на ринку праці (через кодекс законів про працю), і тією мірою, в якій вона претендує на частину доходів домогосподарства (через податковий кодекс).

Домашнє господарство в трансформаційній економіці. Невизначеність і нестабільність інституціонального середовища, в якому діє домашнє господарство, ставлять під питання саме існування значної частини рутин. За таких умов рутини вимагають постійного перегляду, тобто вони переходять із позасвідомої області людської свідомості в область усвідомленої та потребууючої постійної уваги.

Чим активніше проводяться перетворення, тим сильніше їхній руйнівний вплив на рутини і, отже, тим сильніше випробовуваний людиною дискомфорт і почуття незахищеності, невідконтрольності подій, що відбуваються навколо. Звідси визначення мети домашнього господарства в трансформаційній економіці як виживання – прагнення зберегти захисні функції домогосподарства вимагає все зростаючих зусиль і все більшої уваги.

Ситуація невизначеності як із доходами від основної зайнятості, так і з рентними доходами (пенсіями, соціальними виплатами) жадає від домашнього господарства максимальної диверсифікованості його діяльності, адже будь-яке джерело доходів не може розглядатися в якості стабільного. На відміну від домогосподарства ринкового типу, що спирається на чітку спеціалізацію його членів у процесі відтворення людського капіталу, домашнє господарство в трансформаційній економіці займається і продажем робочої сили на ринку праці, і споживанням соціальних трансфертів, і самозабезпеченням за допомогою присадибної ділянки, і багатьма іншими видами діяльності.

Економісти вважають, що за таких умов до третини сукупних доходів домашніх господарств виробляється в особистих підсобних господарствах, у той час як заробітна плата за основним місцем роботи забезпечує лише 20 – 30 % потреб домашнього господарства порівняно з 70 – 80 %, забезпечуваними нею в ринковій економіці. Важко знайти кращу ілюстрацію тези про диверсифікацію діяльності домашнього господарства в трансформаційній економіці.

Підсумовуючи обговорення "трансформаційного" типу і підприємства, і домашнього господарства, слід зазначити, що успіх перетворень залежить від того, наскільки швидко вони здійснюються на організаційному рівні. Без трансформації "командного підприємства" у фірму і домашнього господарства, що діє в трансформаційній економіці – у домогосподарство ринкового типу, здійснювані реформи так і не досягнуть мікрорівня. Той факт, що "перехідні типи" підприємств і домогосподарств поєднують у собі елементи як ринкового, так і командного типів, робить їх нестійкими та нездатними до самовідтворення.

І, нарешті, емпіричний аналіз [65; 77; 78] підтверджує наявність внутрішніх протиріч у домашньому господарстві трансформаційного типу, коли, наприклад, воно діє на основі ринкової системи цінностей і "командних" норм одночасно. Звідси ще одне джерело внутрішньої нестабільності перехідної інституціональної системи в цілому.

Результати розгляду типів домашнього господарства у вигляді порівняльної характеристики наведено у табл. 1.

Таблиця 1

Порівняльна характеристика типів домашнього господарства [7; 67]

Параметр порівняння	Домашнє господарство ринкового типу	Домашнє господарство в командній економіці	Домашнє господарство трансформаційного типу
1	2	3	4
1. Цільова функція	Максимізація корисності в умовах обмеженості платоспроможного попиту. Бюджетне обмеження як єдиний обмежуючий фактор	Максимізація корисності в умовах дефіцитності ресурсів. Крім бюджетного обмеження важливі тимчасове (черга) і соціальне (блат)	Вживання

1	2	3	4
2. Ресурси	Заробітна плата на основній роботі	Заробітна плата на основній роботі + наявність вільного часу (залежить від основної роботи) + зв'язки + трансферти	"Портфель" ресурсів, одержуваних від офіційної, неформальної й кримінальної зайнятості і як рентні платежі
3. Твердість бюджетного обмеження	Абсолютно тверде: домогосподарство не має інших джерел доходів, крім заробітної плати	"Держава добробуту" дозволяє домогосподарствам одержувати істотну частину доходів у формі трансфертів	Гнучкість границь між різними джерелами доходів дозволяє уникнути твердої залежності між добробутом і розміром
4. Важливість заощаджень і їхній розмір	Розмір заощаджень описується величиною граничної схильності до заощадження й функцією заощадження	Заощадження носять змушений (внаслідок дефіциту й неможливості витратити весь дохід) і добровільний характер, причому змушені заощадження зростають у міру зростання інтенсивності дефіциту	"Страховальне" навантаження на заощадження максимальні, вони важливі, але їхній розмір визначається в результаті протидії двох тенденцій – необхідності зберігати якнайбільше й недостатності поточних доходів для здійснення
5. Економічна доцільність об'єднання ресурсів	Кожний із членів домогосподарства володіє як мінімум – потенціальним специфічним ресурсом, тому створення родини аналогічне рішення про довгострокове інвестування	В основі родини лежить об'єднання особливого роду специфічних ресурсів – володіння зв'язками, адміністративними правами (прописка, членство в партії)	Наявність у кожного заощаджень члена родини незалежних джерел доходів дозволяє мінімізувати ризик неможливості "звести кінці з кінцями"
6. Оптимальний розмір домогосподарства (у тому числі ухвалення рішення про кількість дітей)	Зростання домогосподарства припиняється в міру того, як зменшується можливість виробництва специфічних ресурсів	Розміри домогосподарства обмежені витратами на одержання особливих специфічних ресурсів-зв'язків (витрати на їхню підтримку в логіку "дарунок – відповідний дарунок"), житлової площі й т. п.	Розміри визначені обмеженістю диверсифікованості ризиків у чинність подібного роду зайнятості членів домогосподарства приналежність до однієї професійної групи, зайнятість в одному секторі й т. д.)
7. Внутрішня структура	Проста ієрархія, причому стаття голови, що займає позицію, не має значення (головою є власник найбільш специфічного активу)	Проста ієрархія, головою родини є член родини, що посідає більш високе місце в партійно-державній ієрархії (найчастіше ним є чоловік)	Проста ієрархія, головою є член домогосподарства, що має найбільш стабільний дохід, поза залежністю від статі і місця в сімейній ієрархії, якщо такого немає – колегіальність

Закінчення табл. 1

1	2	3	4
8. Відношення до держави	Держава розглядається як механізм виправлення "провалів" ринку, отже, сплата податків раціональна	Держава сприймається як гарант в останній інстанції добробуту домогосподарства, отже, сплата податків є боргом	Домогосподарство бачить у діяльності держави перешкоду своєму виживанню (джерело бар'єрів між секторами діяльності домогосподарства), отже, сплата податків сприймається як данина
9. Сфера соціальної політики, найбільш важлива для домашнього господарства	Пріоритетними для домашнього господарства є політика в області трудових відносин, податкова політика, політика у сфері освіти: всі ці напрямки стосуються доходів домогосподарства на ринку	Пріоритетними сферами є пенсійна, житлово-комунальна політика, політика соціального забезпечення, політика у сфері освіти: всі ці напрямки стосуються володіння особливими специфічними ресурсами	Пріоритетними є політика у сфері охорони здоров'я, системи соціального забезпечення та пенсійна система: від діяльності держави в зазначених сферах залежить виживання домашнього господарства у буквальному розумінні